

TEORİ VE PRATİKTE
İRKÇİLİK

HÜR SİNAN ÖZBEK

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ YENİ BASKI

HÜR SİNAN ÖZBEK

Erzurum doğumlu (1961). İlk ve orta öğrenimini Erzurum'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde yüksek öğrenime başladı. Öğrencilik yıllarında gazetecilik yaptı. Yüksek lisansını aynı bölümde tamamlayarak yine aynı programda doktora öğrencisi oldu. Doktora yeterlilik sınavını verdikten sonra Almanya'ya gitti. Çeşitli işlerde çalıştı. Volkshochschule'de dersler verdi ve Goethe Üniversitesi'nin felsefe derslerini takip etti. İstanbul Üniversitesi'nden doktor unvanı aldı (1993). Kocaeli Üniversitesi'nde felsefe bölümünün kurulması amacıyla Türkiye'ye döndü (1996). *Felsefelogos* dergisini çıkarmaya başladı ve genel yayın yönetmenliğini üstlendi (1997). 1998 yılında doçent, 2004 tarihinde profesör unvanı aldı. 2007'de 1956'dan beri yayımlanan felsefe dergisi *Das Argument*'in bilim kuruluna seçildi. 2021'de Kazakistan L. N. Gumilyov Euraasian National University'nin *Bulletin* isimli dergisinin editörleri arasına davet edildi. Felsefe ve Sosyal Araştırmalar Topluluğu Derneği'nin kuruluşunda yer aldı ve başkanı oldu (2007). Hâlen Kocaeli Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanıdır.

Başlıca eserleri: *Tanıklarda Sokrates* (1992), *Pratik Felsefe Yazıları* (2011), *İdeoloji Kuramları* (2011), *Schriften zur praktischen Philosophie am Beispiel der Türkei* (2011), *Marx'ın Din Felsefesi* (2020), *Devlet Dini* (2020).

İÇİNDEKİLER

YENİ BASKIYA ÖNSÖZ	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
IRK KAVRAMI VE KURAMLARI	15
1. <i>Irk Kavramı</i>	15
2. <i>Irk Kuramları</i>	22
İKİNCİ BÖLÜM	
ANTİKÇAĞDA İRKÇILIK VAR MIYDI?	38
1. <i>Antik Yunan ve Mısır</i>	41
2. <i>Antisemitizm İrkçilik midir?</i>	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İRKÇILIĞIN TARİHSEL VE EKONOMİK KÖKLERİ	54
1. <i>Irkçılığın Ekonomik Politigi</i>	56
2. <i>Ucuz Emek Gücü ve Sermaye</i>	62
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
İRKÇILIK VE KSENOFOBİ	66
1. <i>Başka Olandan Korkma</i>	66
2. <i>Ksenofobi Kavramı</i>	69
BEŞİNCİ BÖLÜM	
İRKÇILIK VE CİNSİYETÇİLİK	73
1. <i>Foucault'da Cinsellik ve İktidar</i>	73
2. <i>Biyo-iktidar</i>	80
3. <i>Irkçılık ve Cinsiyetçilik Aynı İdeoloji mi?</i>	84
4. <i>Kadın ve İrkçilik</i>	87

ALTINCI BÖLÜM	
IRKÇILIK VE MİLLİYETÇİLİK	94
1. <i>Ulus Devlet ve Milliyetçilik</i>	99
2. <i>Meta Olarak Kitap ve Dil</i>	104
3. <i>Milliyetçilik ile Irkçılık Arasındaki Ayrımlar-Bağlar</i>	107

YEDİNCİ BÖLÜM	
YENİ İRKÇILIK	
1. <i>Fanon ve Kültürel Irkçılık Eleştirisi</i>	116
2. <i>Lévi-Strauss'ta Irk ve Kültür</i>	121
3. <i>Farkçı Irkçılığın Misilleme Etkisi</i>	127

SEKİZİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE'DE İRKÇILIK	
1. <i>Irkçı İdeoloji Transfer Ediliyor</i>	131
2. <i>Türkiye'de Irkçılık Daima Kültürel'dir</i>	136
3. <i>Ekonomik Rekabet Irkçılığı Yaratıyor</i>	140
4. <i>Irkçı Tarihi Hatırlatıyor</i>	142
5. <i>Türkiye'de Irkçılık Evrenselci Değildir</i>	143

KAYNAKÇA	147
----------	-----

DİZİN	154
-------	-----

YENİ BASKIYA ÖNSÖZ

İrkçilik sorununu bir araştırma alanı olarak ele almam, doktora tezimi hazırlamak için yurtdışında yaşadığım yıllara kadar geri gidiyor. Yurtdışında günlük hayatta gözlediğim ve sıklıkla da muhatap olmak zorunda kaldığım birtakım davranışların asıl nedenini görmek, yeni bir teorik sorunu konu edinmemi de getirdi. Aynı yıllarda ırkçılık, verdiğim derslerin önemli başlıklarından biri oldu. Konuşmak için çağrıldığı toplantılarda da fırsat buldukça ırkçılığı anlatmayı denedim. Yine o tarihlerde *İrkçilik Nedir?* başlıklı bir makale yazdım. Geçen zaman içinde ırkçılık sorununa ilişkin okumalarımı sürdürdüm. *İrkçilik Nedir?* başlıklı makale bu kitabın bir taslağını oluşturdu.

Kitabı hazırlarken, ulaşabildiğim Batılı kaynakları kullanmaya özen gösterdim. Bu kaynakları kullanarak tartışmayla yetinmeyip sorunu sürekli Türkiye'yle ilişkilendirmeye çalıştım. Bununla Batı'da geliştirilmiş tezleri tartışarak Türkiye'ye aktarmaktan daha fazla bir şey yapmayı hedefledim. Umarım bu çabada başarılı olmuşumdur. Yine bu çalışma tarzım birçok farklı disiplin alanında okumalar yapmama yol açtı. Değişik disiplinlerde okuma yapmak, yorucu olduğu kadar haz veren bir çalışma da aynı zamanda. Özellikle tarih okumalarımı büyük bir zevkle sürdürdüğümü söylemeliyim. Okumalarımın farklı disiplinlere doğru genişleyerek sürmesi, kitabın hedeflediğim zamandan daha geç bitmesini de berbaberinde getirdi. Değişik alanlardan toparlanan bilgilerle iş görmek, kuşkusuz, hata yapma ihtimalini de artıran bir durum yaratır. Hatalarım olmuşsa sorumluluğunu şimdiden üstleniyorum.

‘Biz’ ve ‘onlar’ ayrımı kuşkusuz, tarihin derinliklerinden beri var. İnsan toplulukları kendi aidiyetlerini ‘başkası, öteki’ üzerinden oluşturuyor. Antik Yunan’ın barbarlar ayrımı bunun klasik örneklerinden biri. Ancak, bu ve benzeri ayrımların ırkçılık olduğunu söylemek mümkün değil. Irkçılık, dışlayıcı bir pratik olarak, sömürgecilik döneminde ortaya çıkıyor. Yeni Dünya’da plantajlarda muazzam bir emek gücü birikiyor. İlk hâliyle ırkçılık, plantaj aristokrasisinin ideolojisi olarak ortaya çıkıyor. Bu dönemin ırkçılığı, kapitalist üretim ilişkisi içinde kullanılan köle emeğini açıklamayı sağlıyor. Buna ihtiyaç duyuluyor, çünkü kapitalist üretimde ücretli-özgür emek söz konusu, köle emeği kullanmanın kapitalizmde olmaması gerekiyor. Sömürgecilik döneminde ırkçılık biyolojik özelliklere gönderme yaparak işliyor ve son derece vahşi şekilde.

Irkçılık, kapitalist üretimin kölecilik dönemine özgü bir ideoloji olarak sınırlanamaz. Irkçılığın nereden kaynaklandığını tespit etmek için üretim tarzına bakmak gerekiyor. Kapitalist üretim ilişkileri, kendi işleyişi içinde ırkçılığa mecbur. Bunu ortaya koymak için ‘değer yasası’ üzerinde yoğunlaşan bir sorgulama gerekiyor. Irkçılığın köklerinin kapitalist üretim tarzından kaynaklandığını göstermek, yine ırkçılığın uydurulmuş, kurmaca bir ideoloji olmadığını da en etkin şekilde sergilemeyi sağlıyor. Aynı zamanda bu nokta, ırkçılığın diğer dışlama ideolojileriyle farkını ve bağlarını kavramayı mümkün kılıyor. Irkçılığın çoğu zaman kendisiyle karıştırılan milliyetçilik, şovenizm, cinsiyetçilik benzeri ideolojilerle aynı şey olmadığını görülmesini sağlıyor.

Irkçılığın kapitalist üretim tarzından ve ilişkilerinden kaynaklanması, kapitalist üretim tarzının hüküm sürdüğü her yerde olduğunu iddia etmeyi getiriyor. Dolayısıyla ırkçılık, Batı’ya özgü bir ideoloji değil. Ama bunu tespit etmek, ırkçılığın her yerde birebir aynı modele dayanarak şekillendiğini ileri sürmek de değil. Türkiye’de de keskin

bir ırkçılık var. Ama Türkiye'deki ırkçılık, Batı'daki klasik formundan farklılıklar gösteriyor. Türkiye'deki ırkçılık başlangıçtan beri biyolojik özelliklerden çok, kültürel gösterenlere işaret ederek çalışıyor. Yani 'yeni ırkçılık, kültürel ırkçılık' tanımlaması içinde anlatılan özellikleri taşıyor.

Refah toplumlarında yükselen ırkçılığı, kriz dönemleriyle ilişki kurarak düşünmek gerekiyor. Bu dönemlerde ırkçılık daha da azgın bir hâl alıyor. Krizin etkisiyle yoksullaşan kitlelere, bunun sorumlusu olarak göçmen işçiler gösteriliyor. Bu, göçmen emek gücüne karşı bir öfkenin birikmesini sağlıyor. Böylece kapitalizm kendi yapısal krizini, yarattığı 'güناه keçileri' üzerinden açıklıyor ve gerektiğinde bu göçmen emek gücünü üretim süreçlerinin dışına atmayı deniyor. Bütün bunlar daha uzun yıllar ırkçılığın üzerinde düşünmemiz, yazmamız ve dahası mücadele etmemiz gereken bir ideoloji olarak varlığını sürdüreceğini gösteriyor.

Yaklaşık yirmi yıl önce elimdeki çalışmaları bir kenara bırakarak bu kitabı yazdım. Bunun nedeni Türkiye'de de ırkçılığın giderek artan bir sorun olacağını tespit etmemdi. Yanılmış olmak isterdim! Şimdi de aynı gerekçeyle sürmekte olan çalışmalarımı bir kenara bırakıp, kitabın gözden geçirilmiş yeni baskısını hazırladım.

Yeni baskıyı hazırlarken, benim kitabımın yayımlanmasından sonra, Batı'da çıkan kitaplardan dikkatimi çekenleri gözden geçirdim. Bunlardan sınırlı da olsa eklemeler yaptım. Kitap, ırkçılığı teorik olarak tartışan bir eser olduğundan, güncelliğinden bir şey kaybetmedi. Umuyorum ki kitap, günlük hayatta tanık olunan dışlama pratikleri karşısında, "İrkçilik nedir?" diye soranlara cevap bulmada yardımcı olmaya devam edecek.

Kitabı hazırlarken bitirdiğim her bölümü, 2002-2003 dönemi yüksek lisans öğrencilerimle tartıştım. Onların eleş-

tirilerinden elimden geldiğince yararlanmaya çalıştım, öğrencilerime dikkatli okumaları ve eleştirileri için teşekkür ediyorum. Yurtdışındaki dostlarım ihtiyaç duyduğum her kitabı, makaleyi bana ulaştırarak yardımlarını esirgemediler. Yurtdışındaki dostlarıma bu destek için teşekkür ediyorum. Başta Ebubekir Demir olmak üzere kitabı yayına hazırlayan Fol Kitap çalışanlarına teşekkür ediyorum.

HÜR SİNAN ÖZBEK
İSTANBUL 2021

BİRİNCİ BÖLÜM

IRK KAVRAMI VE KURAMLARI

İrkçilik diskurunda ırk kavramının dil tarihi açısından ele alınıp sorgulanması genellikle verimli bir yol olarak görülüyor. Bu, bence de ırkçılık konusunda derinleşme savındaki bir çalışmanın izlemek zorunda olduğu yoldur. Peki, ırk kavramı üstüne dil tarihi bağlamında ortaya konulacak çaba neyi sağlayacaktır? Öncelikle ırkçılık tartışmasının anahtar kavramı olan ırk kavramının meydana çıkması, tartışmanın kendisinden oldukça eskidir. İrk kavramı, Immanuel Geiss'in tespitiyle, tıpkı bilinç ve bilinçaltında olduğu gibi, çağdaş dilde de iyi okunması, çözümlenmesi gereken derin izler bırakmıştır. Kavram üstüne dil tarihi açısından yapılacak yoğunlaşma, derinleşme işte bu çözümleme işlemine yardımcı olmalıdır. Geiss'a göre ırk kavramının tarihini aydınlatmak, ırkçılığın tarihini anlama açısından doğrudan önem taşıyor. Geiss'in bu düşüncesinden hareket ederek önce, ırkçılık diskusyonunun çok daha yoğun olarak sürdüğü Batı dillerinde ırk kavramını, dil tarihi açısından sorgulamayı deniyorum. Bunu, Türkçedeki ırk kavramını sorgulama izliyor.

1. İrk Kavramı

İrkçılığa ilişkin çalışmalarıyla ve özellikle kuramlarıyla öne çıkmış filozoflar, araştırmacılar ırk kavramının Batı dillerindeki kökeni konusunda anlayış birliği içinde değiller. Tartışmanın Fransa'daki önemli ayaklarından biri olan Albert

Memmi, ırk (*race*) kavramının Fransız diline 15. yüzyılda girdiğini, dolayısıyla yakın zamanlara ait olduğunu söylüyor. Memmi'ye göre *race* sözcüğü, Latince *ratio* kavramından türemiştir ve bugünkü kullanımında hâlâ 'kronolojik düzen' yüklemine içermektedir. Doğrusu Memmi'nin, ırk kavramının Latince *ratio* kavramından türediğini savunması, dayanaktan yoksun ve keyfi bir yaklaşım gibi görünüyor.

Kavramın Geiss tarafından yapılan etimolojik çözümlemesi, daha inandırıcıdır. Geiss, kavramın 13. yüzyıl Roma diline kadar geri götürülebileceğini vurguluyor. Irk kavramı; İspanyolcada *raza*, Portekizcede *raca*, İtalyancada *raza* şeklinde kullanılıyor. 16. yüzyılda Fransızcadan İngilizceye bir değişikliğe uğramadan *race* şeklinde geçen kavram, daha sonra Almancaya da aynı şekilde giriyor. Kant da kavramı bu hâliyle kullanıyor. Daha sonra sözcük, 19. yüzyılda Almancalaştırılıyor ve *rasse* şeklini alıyor. Buna kavramın Rusçada *raca* şeklinde kullanıldığını da eklemek gerekiyor. Bu benzerlik kavramın Batı dillerindeki serüvenini Rusçada da sürdürdüğünü gösteriyor. Kavramın serüveni Rusçayla bitmiyor, bu kez Rusça üstünden değişime uğramadan Tatar diline geçiyor. Öte yandan Geiss, Memmi'nin tersine, kavramın Latince kökenli değil, Arapça kökenli olduğunu belirtiyor. Buna göre, Arapçada 'kafa', 'kabile şefi' anlamı taşıyan *ras*, *race* kavramının geri götürülerek bağlanabileceği terim oluyor. Yine Geiss'a göre Avrupa'da kavramın ilk kez İspanyollar ve Portekizliler tarafından kullanılmış olması, bu ulusların Araplarla olan yakın ilişkileri göz önünde tutulduğunda, yukarıda dile getirilen tezi güçlendiriyor. Bilindiği gibi Bedeviler, soya özel bir önem veriyor; onlarda bireyin bağlı olduğu topluluk ve aşiret soyla (genoloji) belirleniyor. Aynı zamanda aşiretin kim tarafından yönetileceği de soyla ilişki içinde kararlaştırılıyor. Okuma yazma bilmeyen bu göçebe topluluklarda her birey, kendi kökenini kimlik ispatı olarak ezberlemek durumundadır. Kuşkusuz, soy ya da köken diğer birçok insan topluluğu için de önemli olageli-

yor, ‘soylular’ın üstün olduğu düşüncesi varlık alanı buluyor. Geiss, İspanyolların soyluluk onuru anlayışı ile Arap Berberilerin *ras* strüktürü anlayışının coğrafi buluşmayla kaynaştığı savını öne sürüyor. Bir başka kuşatımla *reza*, *reca* aynı zamanda bir ailenin soylu oluşunun, soylu bir kan taşıdığına kanıtı olarak generasyonla eşanlamlı olarak kullanılıyor.

Üzerinde birlik sağlanamayan bir diğer nokta da kavramın ilk belirleniminin nasıl olduğuna ilişkin. Geiss’a göre, kavram ilk önce aristokratlara ve kral ailesine ilişkin kullanılıyor. Ama zamanla bu anlam tam karşıtı bir içerikle yer değiştiriyor. Artık kavram, ‘aşağı’ olan, ‘soylu’ olarak görülmeyen grupları tanımlamak için kullanılıyor. Örneğin bağımsız olmayan köylüler ya da kötü, değersiz olduğuna karar verilmiş insanlar bu kavramla tanımlanıyor (*das races maudites*). Daha sonraki süreçlerde ırk kavramı, hayvanlar âlemine taşınıyor ve hayvancılıkta sınıflayıcı bir kategori olarak kullanılıyor. Kavramın hayvanlara ilişkin ilk kullanımını safkan at üretimine ilişkin. Bu noktada Arapların ata verdikleri özel önem ve Ortaçağdan Yeniçağa kadar safkan Arap atlarıyla da anılıyor olmaları göz önünde bulundurulmalı. Geiss’a göre ırk kavramının hayvancılığa taşınış tarzı, kavramın Arapça *ras* kavramından türediğı savını güçlendiren bir başka kanıt oluyor. Memmi ise bu yaklaşımın tam tersini savunuyor, ırk kavramının asıl kaynağının hayvancılık olduğunu ve 17. yüzyılda insana ilişkin kullanılmaya başlandığını söylüyor.

1.1. Türkçede Irk Kavramı

Bütün bunlardan sonra ırk kavramının Türkçedeki izini sürmeyi deniyorum: Bazı sözlükler Türkçedeki ırk sözcüğünün Arapça olduğunu ve ‘kök’ anlamında kullanıldığını yazıyor. Arapçada *asl* kavramı da ‘asıl’, ‘soy’ anlamına geliyor. An-